

Uitdagingen voor een tijdsbeleid

AUTEUR Ignace Glorieux

FOTOGRAFIE Bruno Meeus en Nick Schuermans

Het bewustzijn dat tijdsbesteding en tijdsordening maatschappelijke problemen zijn en dus ook beleidsproblemen, is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Deze erkenning van de tijdsproblematiek als een beleidsdomein betekent echter niet dat we al ver staan in het ontwikkelen van een tijdsbeleid.

In de loop van het moderniseringsproces trad een steeds verder gaande ruimtelijke en temporele differentiatie op tussen verschillende aspecten van ons dagelijks leven. Met de industrialisering kwam er eerst een scherpe scheiding tussen de woon- en werkplaats en werd de arbeid georganiseerd in strikt afgebakende tijdsperiodes. Later werden ondermeer ook de opvoeding van kinderen, de zorg voor zieken en ouderen, de verdeling van goederen en diensten en de vrijetijdsbesteding steeds meer losgeweekt uit de lokale leefomgeving.

Naast een eigen plaats kregen deze facetten van het dagelijks leven ook vaak welbepaalde tijdsbestekken toegemeten, onder de vorm van bijvoorbeeld schooltijden, openingstijden, vakantieperiodes en zorgverlof. Hedendaagse tijdsproblemen zijn vaak een gevolg van de gebrekkige afstemming van die gedifferentieerde levenssferen. De kinderen komen van school als de ouders nog op het werk zijn. De winkels sluiten als de werkdag eindigt. De wegen zijn overvol op piekuren en 's nachts klagen we over nachtlawaai rond luchthavens. We vinden geen opvang overdag voor een ziek kind en geraken niet in het postkantoor om een aangetekende brief op te halen.

Klachten over tijd zijn dan ook alomtegenwoordig. We hebben het veel te druk. We hebben geen tijd meer voor elkaar. We werken te hard. We lopen vast in het verkeer. Een tijdsbeleid dat deze hedendaagse tijdproblemen wil verhelpen moet noodzakelijkerwijze een coördinerend beleid zijn dat quasi alle andere beleidsdomeinen overkoepelt. Dat maakt tijdsbeleid bijzonder complex, precies omdat die verschillende levenssferen en beleidsdomeinen vanuit vaak heel verschillende logica's gestuurd worden. Dat is precies de essentie van sociale

differentiatie. De school organiseert de schooltijd op basis van pedagogische overwegingen, een ondernemer denkt in termen van economisch rendement en moeders willen levenskwaliteit. Een goede tijdsordening moet deze uiteenlopende verzuchtingen verzoenen en er voor zorgen dat de ritmes van verschillende interdependente levenssferen optimaal op elkaar afgestemd worden. Om de tijdsordening te optimaliseren moeten we zicht hebben op de fricties en problemen verbonden met de actuele tijdsorde. We durven gerust stellen dat we op dat vlak niet altijd goed geïnformeerd zijn.

Tijdsbeleid moet noodzakelijkerwijze een coördinerend beleid zijn

Om een goed tijdsbeleid te voeren hebben we indicatoren nodig over hoe mensen zich gedragen in het dagelijkse leven. Tijdsbudgetonderzoek is uitermate geschikt voor het verzamelen van dergelijke gegevens. De onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel voerde in 1999 en 2004 twee grootschalige tijdsbudgetonderzoeken uit. Hiervoor hielden respectievelijk 1533 (in 1999) en 1780 (in 2004) volwassen Vlamingen gedurende zeven opeenvolgende dagen nauwkeurig hun tijdsbesteding bij in een dagboekje. Deze tijdsbestedingstudies bieden een schat aan gegevens die de afgelopen jaren geanalyseerd werden voor heel verschillende onderzoeks- en beleidsdoeleinden. De belangrijkste analyses zijn gebundeld in het boek 'De 24 uur van Vlaanderen: het dagelijkse leven van minuut tot minuut'. Hierin worden een aantal hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen en problematieken geschetst die als uitdagingen kunnen beschouwd worden voor een toekomstig tijdsbeleid. In deze bijdrage vatten we de belangrijkste conclusies en tendensen uit deze studie samen. We zijn hierin vrij selectief en behandelen vier centrale thema's: de onevenwichtige opbouw van onze levensloop, de ongelijke

"De drukte in een Parijs' park" op zondag

verdeling van de tijdsbesteding van mannen en vrouwen, de opmerkelijke verschillen tussen tijdsrijken en tijdsarmen en het belang van collectieve ritmen in een samenleving. Onze bedenkingen bij deze thema's zijn vaak normatief. De lezer die over de onderbouw van deze bedenkingen wil oordelen, de analyses grondig wil doornemen of literatuurverwijzingen wil, moet het boek raadplegen. Achteraan dit essay staan enkele referenties om geïnteresseerden verder te helpen.

Voor een ontspanning van de levensloop

De tijdsdruk waarover vandaag zo veel geklaagd wordt, blijkt in grote mate een sterk leeftijdsgebonden probleem. We hebben het vooral druk tussen ons 25ste en 50ste levensjaar. Alles wijst er op dat we steeds meer evolueren naar een levensloop waarin alle drukte samengeperst wordt op 25 jaar van ons leven. De fase van de onbezorgde jeugd wordt steeds verder uitgerekt. Men studeert langer, krijgt later kinderen, stelt het aangaan van duurzame relaties uit, woont langer thuis, ... en men treedt steeds vroeger uit de arbeidsmarkt. Zeker wat betaalde arbeid betreft, stellen we een steeds grotere concentratie vast in een welafgebakende, korte periode van de levenscyclus. We werken veruit het hardst tussen 25 en 40 jaar: dan zijn de activiteitsgraad en de arbeidstijd het hoogst. Boven de 55 zijn werkende mannen en vrouwen een minderheid geworden.

Samengebalde loopbanen zijn nefast voor de levenskwaliteit van individuen. Tussen 25 en 50 jaar worden de verantwoordelijkheden opgestapeld: hard werken voor de carrière en het afbetalen van de woning, het uitbouwen van een gezin, de zorg voor kinderen, het opbouwen en onderhouden van sociale contacten, Carrières worden gemaakt tussen 25 en 40 en voor wie dan de boot mist is het weinig waarschijnlijk dat dit nog rechtgezet wordt. En eens de 50 voorbij wordt men soms al afgeschreven. De 'hardwerkende Vlaming' die het super druk heeft en van hot naar her spurt heeft in belangrijke

mate een probleem van een slecht opgebouwde levensloop. Het is dan ook noodzakelijk om grondig werk te maken van een meer flexibele levenscyclus waarbij arbeid, zorg, ontspanning, studie, ... beter gespreid worden over de levensloop. Er moeten reële kansen geboden worden om levenslang te leren, om diploma's te halen op latere leeftijd, om tijdelijk uit het arbeidsproces te stappen zonder dat dit de verdere loopbaan te sterk hypothekeert, Er zou een meer evenwichtige verdeling moeten komen van de werk-, zorg-, leer- en vrije tijd over de levensloop.

Deeltijds werk voor mannen

Samengebalde en rigide loopbanen zijn ook nadelig voor de gelijke kansen van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt. Het feit dat arbeidscarrières gemaakt worden tussen 25 en 40 is immers erg nadelig voor vrouwen die in deze periode in vele gevallen moeder worden. De dubbele verantwoordelijkheid van vrouwen leidt ertoe dat ze hun arbeidsmarktparticipatie bijstellen naargelang de noden van het gezin, terwijl mannen dat nauwelijks of niet doen. Dat blijkt duidelijk uit de tijdsbestedingsdata. Vrouwen tussen 25 en 40, wanneer hun kinderen jong zijn en de mannen aan hun carrières bouwen, werken gemiddeld minder lang dan mannen van dezelfde leeftijd. Boven de 40, als de gezinslast wat lichter wordt, komt er weer meer tijd vrij voor betaald werk en neemt de gemiddelde werktijd bij vrouwen weer toe. Vandaag is dat echter veel te laat: de prijzen op de arbeidsmarkt worden op jongere leeftijd uitgedeeld.

De ongelijke verdeling van het betaalde werk tussen mannen en vrouwen wijst er op dat de traditionele, gegenderde rollenverdeling nog altijd geldt. Deze traditionele verdeling van het werk vinden we ook weerspiegeld in de ongelijke verdeling van de gezinsarbeid. Vrouwen besteden nog altijd bijna dubbel zoveel tijd aan huishoudelijk werk en kindercareer dan mannen. Vrouwen hebben dan ook veel minder

vrije tijd per week dan mannen. Het is duidelijk dat vrouwen hun emancipatie duur betalen. Niet alleen hun grotere arbeidslast, maar vooral ook omdat ze hun betaald werk moeten afstemmen op hun verantwoordelijkheden als huisvrouw en moeder, bezorgt hen een hogere tijdsdruk dan mannen. Bij mannen primeert de arbeidsrol nog altijd boven de gezinsrol, hedendaagse vrouwen worden geconfronteerd met conflicterende rollen en een dubbelzinnig cultureel mandaat dat voor hen veel geregeld, afstemming en kopzorgen meebrengt. Vanuit het perspectief van gelijke kansen, lijkt het ons aberrant dat een groot deel van de vrouwen deeltijds werkt, terwijl de meeste mannen voltijds werken. Het lijkt ons bijzonder zinvol na te gaan welke maatregelen genomen kunnen worden om het deeltijds werk bij mannen te stimuleren. Meer deeltijds werk bij mannen zou de gelijkheid tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt ongetwijfeld ten goede komen en zou wellicht ook positieve gevolgen hebben op de verdeling van het werk binnen de gezinnen.

Het discours rond temporele flexibiliteit en de 24-uren economie is naast de kwestie

Het is echter niet evident om bepaalde bevolkingsgroepen te motiveren om deeltijds te gaan werken. Ondanks de populariteit van het onthaastingsdiscours stellen we vast dat bepaalde categorieën erg veel werken. De lange werktijden vinden we vooral bij mannelijke hooggeschoolden en zelfstandigen, mannen met een sterke intrinsieke arbeidsoriëntatie. Het is dan ook weinig waarschijnlijk dat deze bevolkingsgroep tot deeltijds werk is te bewegen, althans niet in de periode waarin zij hun carrières uitbouwen en consolideren. Het is deze groep van hardlopers die topposities inneemt en mede daardoor een cultuur in stand houdt waarin het onmogelijk geacht wordt leidinggevende en verantwoordelijke functies uit te oefenen zonder lange werkuren te presteren. Deze machocultuur legt een cordon sanitaire rond leidinggevende functies, waardoor vrouwen zelden de top bereiken. Onder meer om te voorkomen dat deeltijds werk arbeidsloopbanen hypothekeert, om mannen en vrouwen in gelijke mate tot deeltijds werk te bewegen en om deeltijds werk ook bij hooggeschoolden en in topfuncties te stimuleren, is er nood aan een algemeen beleid voor deeltijds werk.

Tijdsrijken en tijdsarmen

Het is heel opvallend dat we de cultuur van de drukte ook terugvinden in de vrijetijdssfeer. Ook daar zien we een groep die heel druk bezig is. Zij kijken minder televisie, maar zijn meer bezig met de nieuwe informatie- en communicatietechnologie. Ze doen meer aan sport, gaan meer uit en participeren meer aan cultuur. Ze zijn bovendien actiever in sociale netwerken en verbinden de recreatieve tijd met het leggen van sociale contacten. Het is een groep van hoger opgeleiden die relatief hard werken combineert met een erg actief, gevarieerd vrijetijdspatroon. Ze combineren een goed inkomen met een brede interesse en gebruiken hun geld en vaardigheden om op diverse vlakken actief bezig te zijn. Het is dezelfde groep van hoger opgeleiden en betere

verdieners die het meeste tijdsdruk rapporteert, deels omdat ze langere uren werken, maar ook omdat ze een drukker vrijetijdspatroon hebben. Aan de andere kant van het spectrum zien we een groep met relatief veel tijd, vaak niet arbeidsactief, minder kapitaalkrchtig en vooral relatief laag geschoold. Deze groep participeert veel minder aan cultuur, stelt minder verschillende recreatieve activiteiten per week, is meer alleen en meer binnenshuis tijdens de vrije tijd. Ze hebben een veel rustiger leven en een monotone vrijetijdspatroon. Het is die groep die een groot deel van de vrije tijd voor de televisie doorbrengt.

Er zijn verschillende indicatoren die erop wijzen dat er in onze samenleving een tweedeling groeit tussen tijdsrijken en tijdsarmen. De eerste groep heeft relatief veel tijd maar beschikt in mindere mate over materiële middelen en vooral ook culturele competenties en heeft dan ook minder alternatieven om deze beschikbare tijd in te vullen. De tweede groep beschikt over relatief weinig tijd, maar heeft veel meer middelen – zowel materieel als cultureel – om deze relatief schaarse tijd op een gevarieerde manier te besteden. Het is gevaarlijk een waardeoordeel te vellen door te stellen dat de recreatieve tijd van de tijdsrijken monotone en armer is dan die van de tijdsarmen. Zijn het immers niet de tijdsarmen die luidop klagen over hun drukke levensstijl en hardop dromen van onthaasten? Hun verzuchting naar onthaasten is misschien gemeend, maar het lijkt ons weinig waarschijnlijk dat die groep graag afstand neemt van de drukke levensstijl die hen onderscheidt en status verleent. Het is ook gevaarlijk om het langzame leven van de tijdsrijken te romantiseren. Het is immers erg waarschijnlijk dat ze over minder middelen beschikken om te participeren aan de bredere samenleving. Onze analyses lijken uit te wijzen dat sociale participatie een element is van een algemeen actief en sociaal tijdsbestedingspatroon. In de mate dat er inderdaad sprake is van een 'spill over' waarbij het ene engagement het andere aanwakkert, dan is de vrije tijd misschien de levenssfeer bij uitstek om dit maatschappelijk engagement aan te steken, de sociale betrokkenheid van bepaalde groepen te activeren en de dualisering in de samenleving tegen te gaan.

Collectieve ritmen bewaren

Onze analyses over tijdsdruk wijzen uit dat tijdsdruk in grote mate een gevolg is van afstemmingsproblemen. Naarmate we meer participeren aan verschillende levenssferen, die eisen stellen en tijd opeisen, wordt het ook moeilijker om aan al die eisen te voldoen. Dat is zeker zo in een samenleving zonder duidelijke normen die richting geven bij het stellen van prioriteiten. Wie meer keuzes, meer mogelijkheden en meer ambities heeft – zoals hoger opgeleiden en financieel draagkrachtigen – ervaart meer tijdsdruk. Ook sociale contacten leiden tot tijdsdruk omdat ze coördinatie en afstemming vereisen. Collectieve ritmes zijn een eeuwoude instelling die de tijdsdruk verlichten. Normen die stellen wanneer we iets moeten doen, beperken de keuzevrijheid maar verlichten tegelijk de druk. Sommigen brengen het hedendaagse geklaag over tijdsdruk dan ook in verband met de teloorgang van collectieve ritmen. De toegenomen flexibiliteit en de snelle opmars van de 24-uren samenleving zwengelen het tijdsgebrek aan.

Onze analyses geven duidelijk aan dat het discours rond temporele flexibiliteit en de 24-uren economie naast de kwestie is. Er wordt

Desolaatheid van de Antwerpse Meir op zaterdagochtend voor openingstijd

vandaag minder op afwijkende tijden gewerkt dan op het einde van de jaren '60 en '80. Wellicht hebben mensen nog nooit zo massaal in collectief duidelijk afgebakende tijdsbestekken gewerkt als vandaag. Avondwerk, nachtwerk, weekendwerk, ... het blijft uitzonderlijk en dat is een goede zaak. Een collectief arbeidsritme is fundamenteel voor het samenleven van mensen. Niet alleen voor het organiseren van de arbeid is samen werken belangrijk, er is ook nood aan collectieve momenten van rust, waarop mensen elkaar kunnen ontmoeten en samen dingen kunnen organiseren buiten de arbeidsfeer. Collectieve momenten ook waarop een atmosfeer gecreëerd wordt die rust geeft. Dat mensen hier erg gevoelig voor zijn wordt ondermeer aangetoond door de discussies rond nachtvluchten.

Collectieve ritmes hebben echter ook nadelen. Als iedereen tegelijk werkt, kunnen we buiten de normale werkuren bijvoorbeeld niet meer winkelen, naar de bibliotheek, op café of op verzorging of bijstand rekenen. Elk collectief ritme drijft dan ook op de uitzonderingen. Het beleid moet er voor zorgen dat die uitzonderingen uitzonderlijk blijven, en dat is tot hiertoe aardig gelukt. Toch is waakzaamheid geboden. De druk om de openingsuren van winkels en diensten te versoepelen wordt de laatste jaren opgevoerd. Het lijkt ons echter geen goede zaak om aan die druk toe te geven. Niet alleen bestaat het gevaar dat collectieve ritmes aangetast worden, maar ook het versoepelen van de collectieve regels rond sluitingstijden en de timing van het werk, zal voor bepaalde bevolkingsgroepen nefaste gevolgen hebben. Uit onze gegevens blijkt dat bepaalde categorieën van de bevolking vaker op afwijkende tijden werken dan anderen. Het betreft vaak mensen met minder familiale verplichtingen, werkenden met een zwakkere arbeidsmarktpositie en zelfstandigen. We hebben geen enkele indicatie dat het werk op

afwijkende tijden voor deze categorieën momenteel echt problematisch is, maar een toename van de flexibiliteit zou wellicht vooral die groepen treffen. Werken op afwijkende tijden komt bepaalde bevolkingscategorieën goed uit, maar er zijn geen indicaties dat grote groepen werkenden zelf vragende partij zijn om het werk op afwijkende tijden uit te breiden.

Eén van de nadelen van collectieve ritmen is natuurlijk dat de transitietijden in grote mate synchroon verlopen met verkeerscongesties als gevolg. We geloven niet dat de oplossing van het fileprobleem gezocht moet worden in het afbouwen van het collectieve ritme van het werk. Het afbouwen van het collectieve arbeidsritme zal aanleiding geven tot nieuwe afstemingsproblemen en aldus wellicht de tijdsdruk verder aanzwengelen. Ook thuiswerk lijkt niet de ideale oplossing. We stellen immers vast dat met thuiswerken de verplaatsingstijd niet afneemt. Dit komt vooral omdat men van thuis uit andere verplaatsingen gaat doen op de dag(en) die men thuis werkt. Oplossingen voor het probleem van de verkeerscongesties moeten volgens ons eerder gezocht worden in de verdere en betere uitbouw van het openbaar vervoer. Ook maatregelen die wonen en werken dichterbij brengen zijn wellicht heilzamer dan het afbouwen van collectieve ritmes voor het oplossen van het fileprobleem, het verhogen van de levenskwaliteit en het verlagen van de tijdsdruk.

Hoog tijd voor een tijdsbeleid

De onevenwichtige opbouw van de levensloop, de ongelijke verdeling van het werk tussen mannen en vrouwen, de dualisering tussen tijdsrijken en tijdsarmen en de complexe problematiek van collectieve ritmen zijn zeker niet de enige tijdsproblemen in onze hedendaagse samenleving. Ze komen wel prominent naar voor in analyses van tijdsbudgetgegevens en verschijnen ook vaak onder verschillende vormen in het publieke debat. Sommige aspecten ervan, zoals de eindeloopbaanproblematiek, staan in vele Europese landen op de beleidsagenda, maar van een meer globale, geïntegreerde aanpak van tijdsproblemen is nog lang geen sprake. De problemen zoals die zich nu voordoen zijn dan ook nog relatief nieuw en de kennis over hoe zo een geïntegreerd tijdsbeleid zou moeten gevoerd worden is nog vrij beperkt. Het lijkt ons echter hoog tijd om hierover grondig na te denken en te debatteren over de krijtlijnen voor een meer omvattend tijdsbeleid.

Ignace Glorieux (ignace.glorieux@vub.ac.be) is gewoon hoogleraar sociologie, voorzitter van de vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel en voert binnen de onderzoeksgroep TOR onderzoek uit naar tijdsordening en tijdsbesteding. Wie uitgebreid de gegevens van de tijdsbudgetstudies van TOR wil raadplegen kan terecht op www.tijdsonderzoek.be.

Literatuurselectie

Glorieux, Ignace; Koelet, Suzana; Mestdag, Inge; Minnen, Joeri; Moens, Maarten & Vandeweyer, Jessie (2006). De 24 uur van Vlaanderen: Het dagelijkse leven van minuut tot minuut. Leuven: Lannoo Campus.

Andere publicaties op basis van de TOR-tijdsbudgetstudies zijn te vinden op www.vub.ac.be/TOR